

Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919, s. a. r. Olosz Katalin

Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2018, 474 l.

A 19. századi és 20. század eleji folklórgyűjtések többsége hosszú időn át aludta Csipkerózsika-álmát különböző archívumokban. Az egykorú kiadás a legtöbb esetben elmaradt az anyagiak és a megfelelő kiadói háttér hiányában, s a 20. század második felében sem volt szándék és szakember, hogy megfelelő formában napvilágot láthassanak. A 20. század második felében nagyobb hangsúlyt kapott a további gyűjtés és a kurrens folklórananyag dokumentálása, kiadása, mint a szájhagyomány iránti érdeklődés kezdeteinek újraértékelése. A magyarországihoz hasonló a helyzet a határon túli magyarság soraiban is, a Monarchia idején gyűjtött folklórszövegek és dallamok egy része román, szlovák, szerb stb. archívumokban várja a kiadást. Erdélyben különösen bonyolult a helyzet, hiszen ott 1947 után megszűnt a magyar néprajzi tanács, s csak az önművelés, esetleg a budapesti vagy debreceni résztanulmányok lehetnek az erdélyi utánpótlás szolgálatára.

Olosz Katalin egyike volt azoknak, akik a 20. század utolsó harmadában is művelték a folklorisztikát Romániában, gyűjtöttek és kiadtak magyar nyelvű erdélyi népköltészetet.¹ Nem vádolható azzal sem, hogy szobatudós volna, pályáját kiváló magyargyerómonostori népköltési gyűjtése indította el.² Az utóbbi évtizedekben a 19–20. század fordulójának erdélyi balladagyűjtésével foglalkozik, sorra jelenti meg az egyes gyűjtéseket kritikai igényű kiadások formájában.³ Emellett igyekszik felgöngyöltetni a kutatások eredeti kontextusát, a kiadatlan folklórszövegek sorsát is.⁴

Az itt bemutatandó kötet egy, a 20. század elején végzett feltáró munka eredményeit dokumentálja. A vállalkozást az 1910-es évek elején a településre került Szendrey Zsigmond kezdte el, aki a helyi anyagi kultúra gyűjtését koordináló Visky Károly helyébe lépett a katedrán, majd a néprajzi gyűjtésben is. Szendreynek az évtized közepére jelentős nagyszalontai folklórananyag volt, s a témából rendszeresen publikált az

1 Ez a kis írás köszönti az idén 80. születésnapját ünneplő Olosz Katalint.

2 *Magyargyerómonostori népköltészet*, szerk. OLOSZ Katalin (szöveggyűjtemény), ALMÁSI István (dallamgyűjtemény), Bukarest, Irodalmi Kiadó, 1969.

3 *Erdélyi néphagyományok, 1863–1884*, SZABÓ Sámuel és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjt., szerk., bev. tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi OLOSZ Katalin, Bp. – Marosvásárhely, Európai Folklór Intézet – Mentor Kiadó, 2009.

4 OLOSZ Katalin, *Fejezetek az erdélyi népballadagyűjtés múltjából*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2011.

Ethnographiában.⁵ Az átfogó nagyszalontai népköltészeti gyűjtés közreadására Arany János születésének centenáriuma adott alkalmat. Az előzetes elvárás a település teljes népköltészetéről kialakítandó átfogó kép volt, különös tekintettel az Arany által kedvelt és művelt műfajokra, mindenekelőtt a balladára.

Az összeállt folklóranyag sorsa azonban a többi hasonlóénál is hányatottabb. A megjelentetés problémái a rossz időzítés számlájára írhatók, a világegést követő káosz, majd pénzhány miatt nem volt forrás a kiadására. A *Magyar népköltési gyűjtemény* sorozatában végül jelentős késéssel, 1924-ben megjelent kötet csupán egy vegyes műfajú válogatás volt, amely mintegy tucatnyi ballada mellett betlehemes játékokat, dalokat, meséket és mondákat is tartalmazott. A kiadás szemléletét egy korábbi korszak ideái határozták meg, vagyis elmarad a 20. század elejének sztenderdjeitől, ami miatt sok kritika érte.⁶

A gyűjtés maga sem volt problémamentes. Egyfelől nem állt a vállalkozás mögött egységes célrendszer és módszertan. Szendrey Zsigmond a maga gyűjtéseit a 19. század második felében szokásos gyűjtőhálózat segítségével szándékozott kiegészíteni, gimnáziumi tanítványai közreműködésével. Szendrey magyartanár volt, s elsősorban a település népköltészete érdekelte. Kezdetben a Kisfaludy Társaság állt mögötte, időközben pedig elnyerte a Néprajzi Társaság támogatását is. A folyamatba menet közben kapcsolódott be Kodály Zoltán, akit az ekkor alakuló néprajzi intézményrendszerben már egy sor fontos tisztséget – többek között a Folklóre Fellows Magyar Osztályának elnöki székét is – betöltő Sebestyén Gyula vont be a munkába. Kodály ekkorra már egy évtizedes intenzív gyűjtési gyakorlatot, saját lejegyzési módszertant és tudományos érdeklődést tudhatott magáénak, ennek megfelelően professzionális, a népzene is kiterjedő kutatást várt volna el. Az önkéntes diákok azonban többnyire nem voltak képzett zenészek, csak néhányuk tudott hallás után kottát írni, s ők is nagyon változó elvek szerint dolgoztak. A két szervező fél nagyon különböző felkészültsége, érdeklődése és célja konfliktusok sorát generálta.⁷

Ahogy ez a magyar folklórszöveg kiadási hagyományokhoz már hozzá tartozik, Olosz Katalin terjedelmes tanulmánnyal látta el a kötetet, amelyben nem rejtí véka alá a gyűjtés tökéletlenségeit, a lejegyzett szövegek egyenetlenségének problémáját sem.⁸

5 SZENDREY Zsigmond, *Szalontai mondák a Toldiokról és a Csonkatoronyról*, *Ethnographia*, 25(1914), 3. sz., 164–168. – SZENDREY Zsigmond, *Ember- és természetfeletti lények a szalontai néphitben*, *Ethnographia*, 25(1914), 5–6. sz., 315–326.

6 *Nagyszalontai gyűjtés*, gyűjtötte a Folklóre Fellows Magyar Osztályának Nagyszalontai Gyűjtő Szövetsége KODÁLY Zoltán közreműködésével, szerk. SZENDREY Zsigmond, kiadja a Kisfaludy Társaság, Bp., Athenaeum Rt., 1924 (Magyar népköltési gyűjtemény XIV).

7 Kodály Zoltán *nagyszalontai gyűjtése*, s. a. r. és szerk. SZALAY Olga, RUDASNÉ BAJCSAY Márta, Bp., Balassi Kiadó–Magyar Néprajzi Társaság, 2001 (Magyar népköltési gyűjtemény, Új folyam, XV).

8 A 19. századi gyűjtőhálózatokról lásd: DOMOKOS Mariann, *Mese és filológia: Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2015, 135–160. Kriza

Számos részletet tárt fel és ad közre előszavában a gyűjtésszervezés nehézségeiről, valamint a kéziratok kalandos utóéletéről is, amelyben a Folklore Fellows magyarországi szervezete alig egy évtizedének fordulatos epizódjai is helyet kapnak. Tárgyának tudománytörténeti helyét Olosz a következőképpen fogalmazza meg: „...a *Nagyszalontai gyűjtés* létrejöttének története a magyar folklorisztika dualizmus kori történetének kicsinyített mása. A szalontai történetek mintegy visszapillantó tükörben mutatják meg a folklórról való gondolkodás 19. századi – 20. század eleji változásait, a népköltészet gyűjtéséről és közléséről kialakult teóriákat és azok gyakorlati megvalósulásait” (88). A sorok között nem csak Szendrey és Kodály, hanem a két intézmény, a lassan évszázados hagyományokat ápoló, a folklórkutatást a nemzeti irodalmi élet keretében művelni szándékozó Kisfaludy Társaság, és a modern Európát, egyúttal az önálló folklórtudományt képviselő nemzetközi gyűjtőszövetség közti elvi és módszertani különbségek is kirajzolódnak.

Erről érdemes itt is bővebben is értekezni, mivel a módszertani problémák megértésében is segíthet. A nagyszalontai gyűjtésre második körben a nemzetközi folklórgyűjtést koordináló szervezet támogatásával került sor. A Folklore Fellows céljai azonban nem estek minden ponton egybe a magyar kutatók elképzeléseivel, előbbiek ugyanis a finn módszer megvalósítása számára kívántak anyagot gyűjteni, ez nagy földrajzi kiterjedésű, gyors, mennyiségi célú, úgynevezett extenzív gyűjtést feltételezett. Szendrey Zsigmond eredeti tervei ugyanakkor egy kis terület, egyetlen település teljes ismeretének feltárására vonatkoztak, s inkább az intenzív gyűjtési módszer felé mutattak. Szendrey, és végső soron Kodály is, emellett azért vállalkozott a munkára, hogy Arany János költeményeinek hátterében álló kisközösségi folklórtudást, pontosabban annak jó néhány évtizeddel későbbi maradványait tárják fel. Az érdeklődés egyszerre volt tehát archeológiai és filológiai természetű, ami önmagában is ellentmondásos kissé, de ehhez nem csupán nagy mennyiségű szövegre és dallamra volt szükségük, hanem a folklór működésének, életmódjának alaposabb megismerésére is. Utóbbi azonban nem lehetséges közvetítők útján, így idővel Kodály belátta, hogy saját céljait csak ő maga tudja megvalósítani, így fonográfos gyűjtésbe kezdett a településen. Bár első pillantásra a Folklore Fellows mögött állt modern szemlélet és módszertan, újítások a másik fél irányából is érkeztek, Szendrey Zsigmond és tanítványainak hagyományos elvekre alapozott gyűjtése egy település szöveges folklórtudásának sűrű leírását eredményezte. Ugyanakkor nem tette lehetővé a szövegekhez szorosan kötődő dallamok megismerését, a szöveg és dallam szoros összefonódásának érzékeltetését. Szomorú történelmi tény továbbá, hogy mind a Kisfaludy Társaság, mind a Folklore Fellows Magyar Osztálya elenyészett az 1920-as évek pénztelenségében és

János gyűjtőhálózata kapcsán: SZAKÁL Anna, *Az ismeretlen Kriza János és ismeretlen gyűjtői*, *Ethnographia*, 125(2014), 2. sz., 279–288.

érdektelenségében, mindkét szervezet folklorisztikai tevékenységének ez a gyűjtés volt az egyik utolsó dokumentált eredménye.

A diákokból álló hálózat, illetve maga Szendrey közreműködésével létrejött tete-mes folklórszöveg-anyag a fentiek okán finoman szólva is változó minőségű volt, a kisebb és nagyobb gimnazisták nem alkalmaztak egységes lejegyzési elveket, olykor a helyesírás is nehézséget jelentett számukra, különösen, hogy a szövegek rögzítése többnyire a helyszínen, ceruzával történt, amelyen esetleg utólag, emlékezetből is végezhettek változtatásokat.

A kettősség az utókor viszonyulásában is megfigyelhető. A 2000-es években példás alaposággal, mindenre kiterjedő kísérőtanulmánnyal jelentette meg Kodály Zoltán gyűjtését Szalay Olga és Rudasné Bajcsay Márta.⁹ Részletes bevezető tanulmányukban már ők is számos kulisszatitkot tártak fel a gyűjtés és a kiadás nehézségeiről, ám minden vonatkozásban a zenei gyűjtés folyamatára és eredményére koncentrálnak. Az itt tárgyalt kötet is csupán az anyag egy szegmensét teszi nyilvánossá, amit ezúttal is a szerkesztő saját érdeklődése határoz meg. Az epikus népköltészet, a szélesen értelmezett balladaköltészet összegyűjtött anyagának teljes bemutatása ugyanakkor nem csupán Nagyszalonta és Arany János relációjában fontos és érdekes, hanem a nagyszalontai gyűjtés történetének kontextusában is. Az 1924-es vegyes műfajú válogatás nem kifejezetten a balladákra koncentrált, s a kor szokásának megfelelően a régi stílusú balladákat helyezte előtérbe, azon belül is azokat, amelyek kevés variánsban voltak ismertek, vagy nem voltak még a nyelvterület keleti részéből származó változatai. Fontos szempont volt a válogatásnál, hogy Arany János műveinek párhuzamai helyet kaphassanak a kötetben. Ezt a szempontrendszer a 19. század végéig uralkodó szemlélet határozta meg, amely újabb és újabb típusok előkerülésében reménykedett, s nem becsülte sokra a már ismert típusok újabb variánsait. A 20. század elejének Nagyszalontájáról majdnem ugyanannyi új stílusú ballada és balladás dal került elő, mint régi, ennek fényében az 1924-es kiadvány a valóságot kissé eltúlozva mutatta meg, szintén nem térve el az ez idő tájt megszokottól. Azzal azonban, hogy Olosz Katalin a teljes anyagot a maga pőreségében tárja az olvasó elé, kimondatlanul is leteríti a voksát a gyűjtésszervező Szendrey Zsigmond mellett. A 2018-as kiadás szerkesztője nem szépíti a valóságot, hanem a kéziratokat betűhíven közli, amivel szintén markánsan foglal állást egy bizonyos nézőpont mellett, ezzel elkanyarodva az 1924-es kiadást válogató Szendreytől. Ilyen formán a *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek* című kötet nem csupán a 20. század második évtizedének nagyszalontai ballada-előadásairól ad lenyomatot, hanem a korabeli értelmiség és tanulóifjúság e szöveguniverzumhoz való viszonyát is dokumentálja. Olyan ez, mint amikor

9 SzALAY Olga, RUDASNÉ BAJCSAY Márta, *Bevezető = Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*, i. m., 11–66.

a fényképész vagy a festő tükörben kapja lencse- vagy ecsetvégre önmagát, amivel nem csupán autoportrét készít, hanem saját tevékenységének is emléket állít.

Olosz Katalin kötete megörökíti a szalontai főgimnázium diákjainak csetlés-botlásait is, de úgy, hogy mögötte a település átlagos balladaismerete is láthatóvá váljon. A legtöbb balladagyűjtés, amely a 19. század közepe és a 20. század vége közti időben megjelent, a jó, sőt kiváló adatközlők tudását rögzítette. Szendrey diákjai az átlagember műveltségéről is képet adnak, megelőlegezve azt a csak évtizedekkel később kialakult szemléletet, amelyet Ortutay Gyula a maga egyéniségkutató módszerében (ahol az egyén a közösség tudásának tükrözőjeként jelenik meg),¹⁰ vagy Vargyas Lajos Áj falu zenei életét bemutató, a közösségi tudást az egyéni tudások összességéként tételező monográfiájában valósított meg.¹¹

A sok hasonló variáns egymás mellé állítása nem csupán a folklór variabilitásának megjelenítése és tudatosítása miatt lehet fontos, a számtalan előadás nagyon különböző rétegeket és társadalmi csoportokat reprezentálhat, bizonyítva ezzel azt, hogy a folklór még a 20. század elején is milyen széles társadalmi spektrumon élt. Ebből a szempontból kifejezetten szerencsés az önkéntes gyűjtők munkája, akiknek nem feltétlenül volt előzetes tudásuk arról, hogy kiket is takar a nép ez időben igen csak szűkülőben lévő fogalma, s nem csak a mezőváros gazdáitól, hanem a helybéli iparosoktól, kereskedőktől, illetve cselédektől, béresektől is gyűjthettek, ahogy tették ezt feltehetően az ötven-hatvan évvel korábban munkálkodó elődeik. A szélesebb merítést támasztja alá, hogy az iskolás gyerekek saját családtagjaiktól, rokonaiktól és szomszédaiktól gyűjtöttek leginkább, s nem csupán Szalontán, hanem az azt körülvevő tanyavilágban is, ezzel a társadalmi mellett a földrajzi térben is szélesítették saját látószögüket.

A nagyszalontai balladagyűjtést bemutató kötet láttelep jellege azért is fontos a szakma számára, mert bizonyítja a párhuzamos különidejűségek jelenlétét a századforduló tudományában,¹² azt a helyzetet, hogy a paradigmák nem dialektikusan váltják egymást, hanem sokszor, s különösen igaz ez Közép- és Kelet-Európára, egymásba csúsznak. Az új módszerek és szemléletmódok úgy köszöntenek be, hogy még nem vált a szakma minden képviselője számára nyilvánvalóvá a régiek elavultsága, nem született a kutatói közösségben konszenzus annak leváltására. A helyzetet nehezíti, hogy a folklórkutatásban kezdettől nagy jelentősége volt az önkéntességnek, a szabadidejüket áldozó értelmiségiektől vagy diákoktól pedig nem lehetett

10 Ortutay saját, nem előzmények nélküli egyéniségkutató módszerének alapjait 1940-ben megjelent, Fedics Mihály mesemondó repertoárját bemutató és elemző munkájában fektette le: *Fedics Mihály mesél*, bev. tan. és jegyz. ORTUTAY Gyula, Bp., Egyetemi Magyarságtudományi Intézet, 1940 (Új magyar népköltési gyűjtemény 1).

11 Teljes kiadása: VARGYAS Lajos, *Egy felvidéki falu zenei világa – Áj*, 1940, Bp., Planétás–Európai Folklór Intézet, 2000.

12 Hermann BAUSINGER, *Párhuzamos különidejűségek: a néprajztól az empirikus kultúratudományig*, Ethnographia, 100(1989), 1. sz., 24–37.

a módszertani és eszmetörténeti felkészültséget is elvárni. Ilyen körülmények között olykor a legjobb szándékok mellett is felemás eredmények születhetnek. A fiatalok jelenléte, az amatőrizmus és a különböző nézőpontok találkozása ugyanakkor érdekes eredményeket, sőt, akár újításokat is hozhat. Mindezt nem árt fehéren-feketén látni: egy olyan szövegkiadás, amilyen Olosz Katalin is, lehetőséget teremt a szakma számára önnön múltjának újraértékelésére is.

A kiadvány betűhív, emellett rendkívül adatgazdag, szerkesztője közöl minden információt, amit a gyűjtőkről, a gyűjtés körülményeiről, a ballada-előadóról talált, mindezt a függelékben táblázatok formájában is összegzi. Sem a betűhűség, sem a szerteágazó ismeretek nem teszik populáriszá vagy olvasóbaráttá a kötetet, nem ez lévén a cél. A sajtó alá rendező abban a tekintetben is ragaszkodik a teljességhez, hogy minden ballada minden egyes variánsát közli, ami egy-egy típus elterjedtségét is megmutatja. Olosz Katalin vállalkozása elődei elvűségéhez méltóan konzekvens munka. A nagyszalontai epikus költészet 20. század eleji képét megmutató kötet száz évvel későbbi megjelenésére Arany János bicentenáriuma teremtett méltó keretet és lehetőséget.

Mikos Éva